

Fenyő Mario

Gondolatok a 100 éves Nyugat ünnepén

Noha szülőhazámtól távol kerültem, időről-időre visszatérek a gyökereimhez: Magyarországhoz, Budapesthez, nagyszüleim falujához, a dél-magyarországi, bácskai Mélykúthoz. Identitásom alapjait, Nyugat- Kelet- és Dél-Afrikában, a Karib-térségben vagy egyéb egzotikusnak mondott vidéken kalandozva sem vesztettem soha szem elől. Az irodalomban visszatekintve, gyermekkori (nem kimondottan gyerekkönyv-) olvasmányaimhoz fordulok: Móricz Zsigmond elbeszéléseihez, Ady Endre verseihez, Karinthy Frigyes humoreszkjeihez, Babits regényéhez, *A gólyakalifához*, azokhoz a szerzőkhöz, akik mindannyian valamilyen módon a *Nyugat* köréhez kapcsolódtak. Természetesen rajtuk kívül számos magyar és világirodalmi rangú klasszikusnak volt több vagy kevesebb köze a *Nyugat*-hoz. A név szerint említettek munkái gyermekkoromban mind a kezembe kerültek, időnként úgy, hogy vagy maguk olvastak nekem az ágyam szélén ülve, vagy apám révén, aki a *Nyugat* egyik alapítója és szerkesztője volt. Soha nem feledkezhetem meg róluk, már csak azért sem, mert fiaim rájuk emlékeztetnek: e nagy költők iránti tiszteletből az idősebbik Ady, a fiatalabb Babits nevét viseli.

A *Nyugat* régi számait kézbe venni, számomra mindig öröm. E lehetőség csak azon keveseknek adatik meg, akik hozzám hasonlóan gyűjtik a régi példányokat; amikor csak tehetem, lecsapok rájuk. A tény, hogy még mindig beszerezhetőek az antikváriumokban, egyrészt utalhat arra, hogy egyes példányai azért őrződtek meg ennyi ideig, mert megbecsülték és óvták a folyóiratot, vagy épp az ellenkezője történt: ezek a számok többé már nem kellettek, csak a helyet foglalták a könyvespolcon. Noha a *Nyugat* valamennyi száma, név- és címmutatóval ingyenesen elérhető az Interneten, azok számára, aki hozzám hasonlóan az ódivatú Gutenberg-galaxisnak hódolnak, azaz: a képernyővel szemben előnyben részesítik a nyomtatványokat, szívesebben forgatják a papírt, mintsem a számítógép egerét mozgatnák, azoknak rendelkezésre áll egy szép reprint kiadás az első néhány évből.

TÜKÖR ÉS VÉSŐ

Irodalomtörténeti közelítés helyett, ez esetben megkísérlem azonosítani a folyóirat 1908–1918 közötti hőskora politikai, társadalmi és kulturális befolyásának fő irányait, és értelmezni jelentőségüket a korabeli Magyarországon; valamint azonosítani próbálom a lehetséges összefüggéseket, beleértve azokat a szálakat is, amelyek semerre nem vezetnek.

Az irodalom említésre méltó művei tükörként és vésőként működnek. A *Nyugat* inkább tükör, mint véső volt – egyike azoknak a tükröknek, amelyek az iparosodásra, a modernizációra és a nyugatosodásra reflektáltak. A folyóirat egy szélesebb kulturális mozgalom (melybe beletartozott a társadalomtudományi folyóirat, a *Huszadik Század* is) és a 20. század első fele magyar reneszánsza részeként, ezeknek a folyamatoknak lett a szimbóluma. Ezen időszak számos kiemelkedő, neves természet- és társadalomtudóst adott, akik az ország első számú export „termékei”-vé váltak. A Magyarországot elhagyó világhírű személyiségek között Frank Tibor hat Nobel-díjast, hét Nobel-díjra jelölt tudóst, huszonegy muzsikust köztük zeneszerzőt, karmestert, öt képzőművészt, négy művészettörténészt, kilenc társadalomtudóst és egyetlen írótt vett számba, Arthur Koestlert, aki inkább legismertebb regényével (*Sötétség délben*), mintsem tudományos munkáival került e társaságba.

Bármilyen kiválóak is, irodalmi művek, irodalomkritikai írások ritkán tesznek mérhető befolyást a politikára, a társadalomra vagy a gazdaságra. Vajon a *Nyugat* kivételnek számít e tekintetben? A *Nyugat* vésőként is működött? Avagy a folyóirat – klasszikusok gyűjteményeként – egyszerűen csak elsőrendű volt, más szóval magasztalható anélkül is, hogy olvasásával vesződni kellene?

Melyek a *Nyugat* legkiemelkedőbb számai? Nem kétséges, hogy a hőskorbeliek azok, az 1908–1918 közötti évekből, hiszen a mozgalom abban az időszakban öltött alakot, és akkoriban bizonyítható, mérhető befolyással rendelkezett.

A folyóirat példányszáma 1908. január elejétől 500-ról a 4000-es csúcsig emelkedett, 1918-ban és 1919 elején.² A *Nyugat* körének írói a maguk korában nem számítottak a legnépszerűbbeknek, messze álltak ettől; a munkáikkal foglalkozó kritikák aránya, ahogy az *Irodalomtörténeti Közlemények* összeállítása jelezte, soha nem haladta meg a 18%-ot.³ A háború, a Tanácsköztársaság, Ady halála után a *Nyugat* soha nem nyerte vissza korábbi mérsékeltnek mondható népszerűségét. A folyóirat hatása talán nem is olvasói számával, hanem inkább az ellene intézett támadásokkal, időnként szankciókkal, valamint azokkal a reakciókkal, mérhető, amelyeket Rákosi Jenőben és más konzervatív ellenfeleiben, továbbá az establishment soraiba tartozókban kiváltott.

A hatalom fenyegetésének milyen mértékű szerepe volt a folyóirat 1919 előtti vagy utáni terjesztésében? A életszínvonal esése és esetenkénti emelkedése, az 1914 előtti viszonylagos prosperáció, vagy az 1918 utáni politikai és gazdasági (noha nem eléggé tudományos, mégis hozzá kell tennem, és „morális”) összeomlás a lap olvasottságára és a külső munkatársak megbecsülésére is hatott. A válság és visszaesés a világháború utóhatásaként a trianoni Magyarországot csapásként érte, és a harmincas évek elejének ismételt nagy válsága idején is apadtak a középosztálybeli értelmiségiek, a kifinomultabb olvasói kör pénzügyi forrásai. A *Nyugat* előjegyzése a vevőkörét képező felső középosztály számára luxusnak számított.

A *Nyugat* mint kulturális mozgalom tanulmányozása célravezető lehet, hiszen gyakran vált a kulturális-politikai változások közvetlen motorjává. Kreativitása megtermékenyítette a képzőművészetet és a zenét is, Bartók Bélától és Kodály Zoltántól Rippl-Rónaiig és a *Nyolcakig*.

A MOZGALOM

Ahogy Komlós Aladár 1972-ben megfogalmazta: „A *Nyugat* több volt mint folyóirat, egész mozgalom, gyakorlatilag egy egész korszak”⁴. A *The Times Literary Supplement* névtelen kritikusa (valószínűleg Ignóus Pál, a főszerkesztő Ignóus fia, aki Londonban élt) érvelése 1969-ben az irodalomtörténet felől mélyrehatóbb volt: szerinte a *Nyugat* teljes kritikai értékelése egyenértékű lehetne a modern magyar irodalom történetével. Lehet, hogy a *The Times* ma módosítaná véleményét? Van-e utóélete a mozgalomnak, ha-

tott és hat-e, jóllehet nem közvetlen módon? És ha van is befolyása, miképpen érvényesül? Nyilvánvaló, hogy a 20. század eleje óta a magyar irodalom, akár elismerjük, akár nem, a lapot létrehozó és író alkotóknak és szerkesztőknek valamit mindenképpen köszönhet.

A *Nyugat* létrejötte egybeesett a modernizáció és az iparosodás folyamatával Magyarországon; ez nem indokolja a feltételezést, hogy a *Nyugat* hozzájárult ehhez a folyamathoz. A modernizáció Széchenyi István korában, a 19. század első felében, a reformkorban kezdődött; az 1867-es kiegyezés idején folytatódott; csúcspontjára a Millenium évében, 1896-ban jutott. Önhittség lenne tehát a *Nyugat*nak, vagy az 1908-as évek kezdeményezést tulajdonítani. A folyóirat és a mozgalom – a legszélesebb értelemben – tükrözött: ezeket a folyamatokat a magyarországi szellemi és kulturális életben tükrözte vissza.

TÚLÉLŐK

A *Nyugat* írói közül kevesen maradtak divatban, a magyar irodalom és nyelv oktatás keretén kívül kevesen olvassák vagy tanulmányozzák őket. A „túlélők” közül egy a zenekritikus, író, orvos, pszichiáter Csáth Géza, akit ritkán említenek a mozgalom „nagyjai” között. Húsz éves lehetett, amikor neve feltűnt a *Nyugat*-ban⁵.

Csáth Géza

Noha rendszeresen dolgozott a folyóiratnak, a kritika alig említi. A világháború végén bekövetkezett halála után lett csak népszerű: ehhez le kellett lőnie feleségét, 33 évesen öngyilkosságot kellett elkövetnie, morfium, opium, panopol túladagolástól kellett meghalnia. Ezeket a részleteket részben unokatestvérének, a mindvégig jóval híresebb Kosztolányi Dezsőnek köszönhetjük. A *Nyugat* „nagyjai”-nak listája, amelyet Keresztury Dezső az alapítás 60. évfordulójára 1969-ben állított össze, nem tartalmazza Csáth nevét⁷. Csáth távoli rokona, egy magyar származású hawaii férfi megbízott, hogy fordítsam le Csáth titkos naplóját, amelyet felsőmagyarországi, szlovákiai fürdőorvosi működése idején írt. A napló, noha a *Nyugatot* nem említi, ropant érdekes. Samuel Pepys-ére, vagy Victor Hugo-éra emlékeztet, aki feljegyezte napi és órai rendszerességű szerelmi találkáit, avagy Casanováéra (atyám kedvelt életrajza volt), aki végtelen számú hódítását szedte sorba. A drogfüggő Csáth naplóját lebilincselő, de ugyanakkor taszító olvasmánynak találtam, nem felfokozott hajlamai kielégítésének leírásai miatt, hanem ahogyan saját maga beismerte: áldozataira kíméletlenül és gátlástalanul mért szenvedést. Ő az egyetlen nyugatos, aki végül is főszereplője lett egy – kisregénye alapján írt – játékfilmnek, amelyet *Ópium* címmel Szász János rendezett.

A *Nyugat* részben Ady Endrének köszönheti tekintélyét. Ady viszont a költői génuszának vonzerejét – új költői nyelvezete, élesnyelvűsége jelentőségét – nem különben köszönheti az életét körbevévő társadalmi és politikai körülményeknek. Ahogy Lee Congdon írta: „Éppúgy, mint ahogy Petőfi világosabban szimbolizálja az 1848-as forradalmi magyarság generációjának az érzéseit és célkitűzéseit, mint Kossuth vagy bármely más politikai vezető, ugyanígy a jövő történése Adyt fogja tanulmányozni, ha meg akarja érteni a huszadik századi Magyarország szellemi válságát...”⁸ Jean-Paul Sartre némileg tévedett, amikor úgy érvelt, hogy a költészetnek a prózával ellentétben, nem lehet politikai funkciója, azaz: nem lehet politikai hozadéka. Sartre nyilvánvalóan – akárcsak a világ – nem ismeri a magyar példát. Az 1970-es években, a *New Hungarian Quarterly* (ma *Hungarian Quarterly*) munkatársaként próbáltam rávenni a szerkesztőket, hogy több és jobb fordításokat közöljenek Ady költészetéből. Anélkül, hogy éreztették volna velem, egy alacsony beosztású rosszul fizetett munkatársnak nem helyénvaló kezdeményez-

Fenyő Miksa

nie, közölték, hogy noha Ady valóban nagy költő volt, a lapnak az a feladata, hogy az új költők és írók csaknem ugyanolyan nagy generációját mutassa be. A *Hungarian Quarterly* pedig tudatosan vagy sem, maga is elkötelezettje a *Nyugat*-nak, bár a másik oldalról: míg a *Nyugat* a nyugati irodalmát és értékeit terjesztette Magyarországon, a *Hungarian Quarterly* a nyugati világgal a magyar irodalmat és művészetet ismerteti meg.

A túlélők és a száműzetésben élő híres magyarok közül meg kell említeni Márai Sándort, *A gyertyák csonkig égnek* és más nemzetközileg is sikeres regény szerzőjét, aki a következő *Nyugat*-generációhoz tartozott.

A KÜLFÖLD

A modernség importálása és asszimilálása a magyarországi gondolkodásba – Kőbányai Jánossal egyetértve – csakugyan igazolhatná a *Nyugat* alapítását.⁹ Kétségtelen, hogy még ha megkésetten is, a *Nyugat* – a nyugat-európai kulturális áramlatok befogadásával a legfontosabb szerepet játszotta ebben a folyamatban. A folyóirat korai számaiban idézett szerzők nyugaton már korszerűtlennek számítottak. A korai számokban leggyakrabban idézett három szimbolista költő – Baudelaire, Rimbaud, Mallarmé – a folyóirat alapításakor már nem élt. Az anarchista,

szocialista Anatole France-t mint prózaírórt a szocialista Kéri Pál elemezte a *Nyugat* első számában. Ezt követően Juhász Gyula hamarosan „a kor legnagyobb értelmiségije”-ként jellemezte. France több mint tizenegy cikk és kritika tárgya volt a hőskor időszakában (1908–1918), és néhány ezek közül 1914 után, azaz abban az időben jelent meg, amikor Magyarország hadban állt Franciaországgal. Vajon hogyan értékelik napjainkban őt a francia és világirodalmat tárgyaló kézikönyvekben?

Ugyanakkor a *Nyugat* nyitott volt bármilyen Kelet-Közép-Európából érkező hatásra. Könyvemben, (*A Nyugat hőskora és háttere*) Budapest, Bécs és Prága kölcsönös termékenyítő viszonyáról írtam. Noha az értelmiség Budapesten, és általában is, Bécs viszonylatában is kisebbrendűségi érzéstől szenvedett, Prága tekintetében, és még inkább a fővárosok és a szomszédos szláv népek viszonyában az ellenkezője volt érvényes. A *The History of the Literary Cultures of East-Central Europe* című kötet¹⁰ bátor kísérletet tesz arra, hogy integrálja a régió irodalmi és egyéb kulturális mozgalmait; kár, hogy nem veszi figyelembe a párhuzamos fejlődéssel magyarázható társadalmi-gazdasági és geopolitikai jelenségeket, különösen Magyarország és Románia esetében, ahol a kelet-közép-európai régióhoz fűző nyelvi és nemzetiségi kötelékek nehezen megfoghatóak vagy nem is léteznek.

A *Nyugat* figyelmet fordított a szomszédos népek irodalmára, bár 1914-ig nem kellő mértékben. Ignó, Babits, Ady és mások mellett Kaffka Margit is fogékony volt a királyságon belül élő nemzetiségek törekvéseire: „úgy bánnak majd velünk, ahogy mi tettük a románokkal, oroszokkal, szerbekkel...” – jegyezte meg a háború végéhez közeledve.¹¹ 1919, a trianoni egyezmény után, amikor a szomszédos népek irodalmának és kultúrájának szentelt gyógyító szándékú tanulmányok gyógyírként hathattak volna, a hatalmon levő konzervatív rezsim majdnem lehetetlenné tette. Akkortól cseh, jugoszláv, román, vagy lengyel szerzők tollából csak néhány cikket, kritikát közöltek. (A lengyeleket gyakran barátként, sorstárként mutatták be, főképpen mivel Lengyelország nem volt benne a közvetlen szomszédok alkotta magyarelles kisantantban.) Ugyanakkor a szomszédos népek, akik úgy tűnik nagyobb elismeréssel viseltettek a magyar értelmiség teljesítményei iránt, nem nézték le a magyarokat. Például a világhírű Jaroslav Hašek viszonylag jól értett magyarul.¹²

A folyóirat tehát elmulasztotta a lehetőséget a régió belüli megértés, a szlávokkal, a románokkal a testvéri viszony ösztönzésére.

A *Nyugat* mozgalomban a nemzetközi áramlatok hatása erős volt. Kőbányai kifejti, hogy a külföldi irodalom kritikái bármilyen periodikában jelzik azokat a szellemi és társadalmi irányokat, amelyeket a lap előmozdítani szándékozik.¹³ 1912-ben, az általános béke utolsó évében a Magyarországon kiadott 419 irodalmi műből 106 fordítás volt.

A *Nyugat* és számos munkatársa (mindenekelőtt Ady) ellen irányuló „francia befolyás” vádja csak egy lépésnyire volt a „hazafiasság hiánya” vádjától. Pedig Babits ezt írta, „Egyben egyik voltunk: lázadók és forradalmárok még akkor is, és akkor leginkább, mikor leghívebben fogóztunk a régi magyar hagyományok gyökereibe...”¹⁴ Ez a fajta, humanizmusban gyökerező hazafiasság – feltételezve létezését – a *Nyugat* mozgalomban, akár csak számos 19. századi romantikusnál egyértelműen tetten érhető.

Szembeszökő a párhuzam a magyar szellemi élet és az Európa perifériáján élő nemzeteké, például Oroszországé és Írországé, vagy az 1898-as spanyol generációé között. Nyilvánvaló, hogy a magyarországi eseményeknek és irányzatoknak úgyszólván semmilyen hatásuk nem volt ezekre az országokra – 1848–49-től sem. Az ellenkezője is igaz: az ír, vagy a spanyol irodalom nem vált ismertté Magyarországon. Amennyiben mégis párhuzamok és hasonlóságok fedezhetőek fel ezen országok kulturális fejlődésében és szellemi légkörében, az csak a társadalmi-gazdasági tényezőknek köszönhető.¹⁵ Ahogy Lukács György írta: „A nagy válság, mely Európát az I. világháborúba vezette, a világ gyakorlatilag minden irodalmában megmutatkozott, többé-kevésbé tudatosan különböző felszínalatti csatornákon keresztül.”¹⁶ Lukács, aki asszimiláns zsidó család szülötte, egyébként a *Nyugat* mozgalom „perifériáján”, nem távol annak centrumától működve, rendszeresen publikált (a szerkesztők nagyra becsülték), és Ady lelkes csodálója volt. Habár igaz, hogy Magyarországnak több világhírű természettudós jutott osztályrészül, ugyanez nem mondható el íróiról és más értelmiségieiről. Ausztriával, Lengyelországgal vagy Szerbiával ellentétben, 2002-ig nem dicsekedhetett Nobel-díjas íróval (Kertész Imre). Lukács egyike azon féltucatnyi tollforgató értelmiséginek, akiknek neve világszerte ismert.

Lukács „Heidelbergi esztétikájában” megjegyezte, hogy adott mű esztétikai hatása annak a ténynek köszönhető, hogy az többet vagy mást mond, mint amit a szerző abban kifejezni akart. A mű értelmezésében a „félreértés” ebből fakad. Két világháborút és a hidegháborút magunk mögött hagyva, talán jobban megérthetjük, vagy érthetjük félre a századelő irodalmát, a *Nyugatot*.

„GENDER” KÖZELÍTÉSBN

A feminizmus viszonylagos győzelmét nyugtázva, a magyar irodalom hálával tartozik Kaffka Margitnak, aki a *Nyugat* belső köréhez tartozott már a lap első számától. A folyóirat első évfolyama nem kevesebb, mint négy elbeszélést, három verset és két kritikát közölt tollából. Török Sophie, Babits felesége, aki későbbi generáció tagjaként maga is nyugatos író volt állította, hogy Kaffka az egyetlen, aki valamennyi nőért szót emelt írásaiban. A feminizmus tehát Magyarországon sem volt teljesen új mozgalom és fogalom. Ahogy Ady megjegyezte: „Örülünk Kaffka Margitnak, mert ő a feminizmus már megérkezett magyar diadala.”¹⁷ Kaffkát kellő terjedelemben mutatja be az *International Dictionary of Women's Biography* (Totosy, 1185) és a legutóbbi négy kötetes *Encyclopedia of Women's Studies* (míg például Julia de Burgos-t, aki puerto ricói szellemi testvére, meg sem említik).

Kaffka mind irodalmi, mind politikai értelemben – forradalmár volt. Ahogy Margaret Higonnet írta, Kaffka „az avantgárd képviselőjeként [...] a kísérleti költészethez mint eszközhöz a háborúra adott válaszként fordult”, „neologizmusokkal, szinesztéziával és rendhagyó nyelvhasználattal” sokkolva olvasóit.¹⁸ *Két nyár című* kisregénye (1916) egymás mellé rendeli az első világháborús évek romboló hazafiaskodását, annak minden horrorával. Kaffka szocializmusa, pacifizmusa, feminizmusa korábban is megnyilvánult. 1912 májusában a munkásdemonstrációk idején, amikor az ország a forradalom szélén állt, írta *Hajnali ritmuok* című költeményét:

„»Férfiak! szóltam halkán – és szép, éber izen-ni nekünk is!

Mi szívünkkel bíbelődünk, mert sorsunk ki-tömlőce szívünk,

Mosogatjuk könny-vízzel, díszítjük szerelem-rózsák kárpítjaival, mi szegénykéek.

– De egy-egy kis időre ilyenkor elköthetitek rólunk a láncot.

(Jobb minékünk rohanni rohammal, mint sír-ni, várni, szülni és félni.)

Ne feledjétek, férfiak, hogy az asszonyvér se drágább harcra, mint szerelemre,

S mint más, eddigi forradalomkor uszítások minket is barrikádjaitokra megint.”¹⁹

A *Nyugat* Kiadó más költőnk és novellista írónők – Lányi Sarolta, Tóth Wanda, Lesznai Anna – műveit is rendszeresen közölte, de csak Kaffka könyvei fogytak jól.²⁰ Fenyő Miksa 1918-ban írta Kaffkáról halálakor: „Régen nem láttam, de úgy el tudom képzelni, hogy a forradalmat szenvedélyesen helyeselte és helyeselt volna minden újabb forradalmat – bolsevizmust, anarchiát - mindaddig, míg azt nem érezte volna, hogy most már nincs ember a föld kerekességén, akinek érdeke lehet embertömegeket egymásra uszítani...”²¹

Kaffka soha nem vallotta magát szocialistának, pacifistának vagy akár feministának; kétkeltem, hogy valaha is használta volna ezeket a fogalmakat. Jóllehet nem feministaként azonosította magát, mégis hatásos szószólója volt az ügynek. Feminizmusa a magyar társadalomban uralkodó szociális viszonyok realista ábrázolásában, és abban az empatikus készségében rejlik, ahogyan női főszereplőihez viszonyul, no és magatartásában (zokon vette, ha a *Nyugat* írói vendéglátóként a feleségek közé ültették a vacsoraasztalnál). Feleségként, anyaként, leányként, epekedő szerelmesként egyaránt képes volt elképzelni magát, ahogy időnként a törvények megszabta kulturális és társadalmi korlátok eredményes leküzdőjeként is.

ÉRTÉKEK

Olyan politikai értékek, mint liberalizmus (annak különféle változatai), demokrácia, szociáldemokrácia, feminizmus, háborúellenesség – mindezek kifejezést nyernek a *Nyugat* lapjain. A folyóiratot talán annak alapján könnyebb definiálni, ami ellen fellépett. A legnyilvánvalóbb célpont a klerikalizmus és a sovinizmus volt. „Baloldalon állunk ma is, az Isten balján, mint Ady állt” – írta a római katolikus Babits az alapítás huszonötödik évfordulóján. A folyóirat tiltakozott és tüntetett a „magyar glóbus ellen, mely nem ismert verset a cigány nótáján túl”²²

1918 előtt a magyar politikában a fő téma a demográfia kérdése volt, két vonatkozásban is: az egyik a magyar népesség alacsony születési aránya, a másik, a Monarchia magyar területén

a kicsit számbeli fölényben levő nem magyar etnikumok integrációja volt. A *Nyugat* írói vagy hallgattak a témáról, vagy a királyságon belül élő úgynevezett nemzetiségeknek kedvező liberális reformok mellett emeltek szót. E nézőpont világosan kifejeződött Ignótus *A magyarság uralma* című írásában, amelyben egy polemikus értelmezett és gyakorolt kritikát egy etnocentrikus (rasszistának nem mondható) publikációról. „Az igazság az, hogy a magyarságnak a nemzetiségek közt azok a megbízható és hasznos támasztékai, akik gazdagok és műveltek és vannak iskoláik: a németek. Ezek azok is, akik magyarosodnak - természetesen, mert aki boldogul, az igyekszik beleolvadni a közösségbe, amelyben boldogult.”²³

A béke kérdésében hogyan foglaltak állást? Óvatosan, talán túlságosan is óvatosan emeltek szót a háború ellen, ki-ki a maga módján. Babits versei, Móricz elbeszélései, Ignótus szerkesztői döntései bátorságot, határozottságot mutattak. Lengyel Menyhért, aki Magyarországon kevésbé, külföldön annál híresebb lett (részben a *Ni-notbka* sikerének köszönhetően) már 1916 januárjában a cenzúra (a „sajtótörvényt” 1912-ben vezették be, a szocialista agitációk ellen) ellenére ekképp összegezte a háború kérdését: „Ha tudták volna, hogy ez lesz belőle, hogy a második esztendőben sem lesz megoldása, hogy ilyen rettenetes élet és anyag pusztul el benne, hogy vadállati csordákká változtatja a már-már civilizáltak látszó népet, - ha mindezt sejtették volna, vajon belementek volna-e?”²⁴

1914–18-ban a béke állandó téma a *Nyugat* hátsólapján; a szerzők kezdetben bártalanul, majd növekvő gyakorisággal és intenzitással versben és prózában megidéztek a háború borzalmait. Időnként a cenzúra közbeszólt; előfordult, hogy a folyóiratoldalakot üresen hagyták, míg a cenzorok okoskodtak, de ezt a gyakorlatot ugyancsak tiltották. A folyóirat az I. világháborút túlélte, a II.-at nem. 1941-ben megszűnt, amikor Magyarország a náci Németország oldalán belépett a háborúba. A *Nyugat* második generációs szerkesztői, Babits Mihály és Móricz Zsigmond nem láttak lehetőséget a küzdelem folytatására; előbbi 1941 augusztusában, utóbbi 1942 szeptemberében hunyt el.

ZSIDÓK ÉS ANTISZEMITÁK

A folyóirat kozmopolita volt. A kozmopolitizmust időnként mint negatív, mint elítélendő,

nemzetiségellenes és valamiféle nagyon zsidó jelenségként értelmezték. Apám a lényegét illusztrálандó, szívesen idézte, Péterfi Jenőt, a budapesti lutheránus középiskola tanárát: „szívesebben volnék pínia-toboz a Pincion, mint Budapesten reáliskolai tanár.”²⁵ Mindketten, Fenyő és Péterfi is rajongtak Itáliáért.

Magyarország bizonyította, hogy jóllehet „az I. világháború előtt csaknem példanélküli vallási tolerancia” volt, a zsidók és magyarok között soha nem alakult ki „szerelmi viszony”.²⁶ Ahogy Kaffka leplezett gúnnyal kijelentette, „nem elvárás”, hogy zsidó legyen, aki a folyóiratnál megfordul.²⁷ Széles körben elterjedt az asszimiláció, a magyarosodás, a vegyesházasság, zsidó származásúak nevüket magyar hangzásúra változtatták. 1848–1917 között mintegy 66 000 zsidó származású választott magának magyaros hangzású nevet.²⁸ A *Nyugat* amennyire lehetséges volt, példájával támogatta az asszimiláció folyamatát. Kiválóságai (Ady, Móricz, Babits, Kaffka – utóbbi a vegyes házasságot választotta), semilyen meghatározás szerint sem voltak zsidók. Az áttértek azonban, előbb-utóbb megbélyegzetteké váltak. Hazafiságuk megkérdőjeleződött. Igazodásuk hiánya a 19. századi irodalmi kánonhoz, útját állta gyors elfogadásuknak, még ha hitet is tettek szeretett hazájuk mellett. Más szóval a „kozmpolitizmus”, a „magyarságellenesség”, az érzékiség és a hedonizmus sztereotip vádjával illették őket. Az 1914-ben, amikor az ország vezetői és az átlagpolgárok is örvendeztek a „kutya Szerbia” legyőzése, az Oroszországgal szembeni harc lehetőségének, a revansnak az 1849-es orosz intervencióért, Ignótus kellően bátornak mutatkozott ahhoz, hogy sötét előérzetét megfogalmazza: „Nem tudok hatalmasabb agitátort a demokrácia mellett, mint ezt a rettenetes háborút, melyben minden bűn, ami miatt elkövetkezett, hűtlenség volt a demokráciához s minden erény amelyet kivált, bizonyosság a demokrácia mellett. Nagyon úgy lehet, sőt én bizonyos vagyok benne, hogy úgy lesz, hogy e háború közvetlen nyomában nagy visszaesés fog elkövetkezni demokrácia tekintetében. De éppen ez s éppen hogy ez a háború elkerülhetetlen volt, figyelmeztetés arra, hogy mekkora hivatása s mennyi elvégezni való dolga van még a demokráciának.”²⁹

A három alapító és számos munkatárs zsidó származása mennyire volt alakító tényezője a folyóiratnak? Mindhárom alapító szerkesztő zsidó származású volt. Ők azonban keveset írtak, kü-

lönösképpen Osvát Ernő, akinek összegyűjtött írásai egyetlen közepes méretű kötetben elérnek; ám ahogy azt Kőbányai is hangsúlyozza, az eredményes szerkesztők szükségszerűen diktálnak³⁰: az írások kiválasztása, a folyóirat hangneme, és politikai irányultsága/i nagymértékben a három szerkesztőtől függött. A szerkesztők, Osvát kivételével, jóval a lap alapítása előtt áttértek a keresztény hitre. E szempontból fontosabbak a folyóiratot felszinen tartó gyárosok, akik asszimiláns zsidók, időnként nemesi címet viselők voltak; ők tették ugyanis lehetővé például Adynak, hogy a honoráriumából megéljen.³¹ A zsidó származású magyar gyárosok java része nem galíciai, hanem 18. századi cseh és morva gyökerű volt; kulturális háttérük, iskolázottságuk alkalmassá tette őket arra, hogy a nagypolgárság, a bárók mecénási szerepét betöltsék.³²

Feltételezve, hogy a zsidó asszimiláció támogatása az adományozók és a szerkesztők rejtett motívációja volt, el kell ismernünk, hogy a folyóirat e tekintetben száználmasan megbukott. Biztos, hogy a kimenetelét nem láthatták; sokáig még apám, akit általában bölcs és előrelátó emberként tartottak számon, és megőrizte józan felfogóképességét, sem sejtette a folytatást. Balázs Béla – aki a csekély számú európai elismertségű nyugatos írók közé tartozott, elsősorban a filmesztétikának köszönhetően –, volt talán az egyetlen: „Jó ideje tudom, hogy utálják a Budapest nyaka köré font szemita irodalmat, és hogy gyanúsnak tartanak minden író, aki zsidó... Tíz éven belül jelentős antiszemitizmus fog kitörni a magyar irodalomban.”³³ Abban tévedett csupán, hogy a „visszacsapás” nem csak az irodalmat érte.

A *Nyugat* néhány ezer olvasója – soha nem volt négyezernél több – bizonyosan nyitott volt a nyugati áramlatokra. Mintegy minden második-harmadik közülük asszimiláns zsidó volt, akár csak apám. Lehet arról vitatkozni, hogy a folyóiratnak vagy a mozgalomnak ez irányban volt-e vagy sem hatása, utóélete; az azonban nem kétséges: a szerkesztők gondolkodásának nem a közvélemény szabott irányt.

Angolból fordította Egyed Ilona

IRODALOM:

- Ady, Endre: *The Explosive Country: a selection of articles and studies*. Corvina Kiadó, Budapest, 1977.
- Babits Mihály. *Halálfiái*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- Basa, Enikő – Brunauer H., Dalma (eds.): *Ady's Generation and Cosmopolitanism in Hungary*. Chicago, MLA Special Sessions, 1977.
- Bodnár György: *Kafka Margit*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- Broch, Hermann: *Hugo von Hoffmanstahl and his Time*. University of Chicago Press, Chicago, 1984.
- Congdon, Lee: Endre Ady's Summons to National Regeneration in Hungary, 1900–1919. *Slavic Review*, 33: 302–322.
- Cornish-Pope, Marcel – John Neubauer (eds): *The History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, Vol. I. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2007.
- Csáth, Géza: *The Diary of Géza Csáth*. Angelusz & Gold, Budapest, 2000.
- Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája, 1851–1960*. Irodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- Éder Zoltán: *Babits a katedrán*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- Farkas József (ed.): *Mindenki újakra készül*. 4 vols. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1967.
- Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalomforduló*. Gyarmati, Budapest, 1935.
- Farkas, Julius: *Der Freieitskampf des ungarischen Geistes, 1867–1914*. Walter de Gruyter, Berlin, 1940.
- Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és bűntere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001.
- Fenyő Mario: A viharmadarak; a haladó magyar irodalom és olvasóközönsége 1908-tól a forradalomig. *Könyvtári Figyelő*, 1977, 340–349.
- Fenyő Miksa: *Följegyzések a 'Nyugat' folyóiratról és környékéről*. Pátria, Niagara Falls, 1960.
- Fenyő Miksa: *Önéletrajzom*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994.
- Fenyő Miksa: Úti jegyzeteimből. *Nyugat*, 1908/2.
- Fenyő, Mario D.: *Literature and Political Change; Budapest, 1908–1918*. American Philosophical Society, Philadelphia, 1987.
- Fenyő, Mario D.: Rebels and Revolutionaries. *Arion*, 10 (1977).
- Fenyő, Mario D.: *Writers in Politics: the Role of the Nyugat in Hungary, 1908–19*. *Journal of Contemporary History*, 11 (1976), 185–198.
- Fenyves Katalin: *A zsidó identitás alakváltozatai a századforduló Osztrák-Magyar Monarchiájában*. Disszertáció, ELTE, Budapest, 2007.
- Földes Anna: *Kafka Margit*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Fox, Ralph: *The Novel and the People*. Cobbett, London, 1944.
- Frank, Tibor: The social construction of Hungarian Genius (1867–1930). Background paper for Budapest: The Golden Years. 2007.
- Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus története*. Budapest, 1968.
- Füst Milán: A Nyugat születése. *Irodalomtörténet*, 1959, 453–66.
- Gajdo, Ágnes: Mit ér? *Élet és Irodalom*. 2006/17.
- Galambos Ferenc (ed.): *Nyugat repertórium*. MTA ITI, Budapest, 1959.
- Gellért Oszkár: *Egy író élete*. 2 vols. Bibliotheca, Budapest, 1958, 1962.
- Gellért Oszkár: Még egyszer a GYOSZ és a Nyugat. *let és Irodalom* 1964/5.
- Gerő, András: *Imagined History; Chapters from Nineteenth and Twentieth Century Hungarian Symbolic Politics*. Columbia University Press, New York, 2006.
- Gluck, Mary: *Georg Lukacs and his Generation, 1900–1918*. Harvard University Press, Cambridge, 1985.
- Goldmann, Lucien: *Pour une sociologie du roman*. Gallimard, Paris, 1964.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora, 1867–1918*. Budapest, 1930.
- Hanák Péter – Király István: Ady és a századforduló. TITK, Budapest, 1977.

- Hatvany Lajos: *Emberek és könyvek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
 - Horváth János: *A Nyugat magyartalanágairól*. Budapest, 1911.
 - Ignótus: A magyarság uralma. *Nyugat* 10/2.
 - Kaffka Margit: *Szűnek és évek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.
 - Kaffka Margit: *Az élet útján*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
 - Karatson, André: *Le symbolisme en Hongrie*. Presses Universitaires, Paris, 1971.
 - Kardos Pál: A Nyugat debreceni kapcsolatai. *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1955, 85–100.
 - Kassák, Lajos: *Egy ember élete*. 2 vols. Magvető Kiadó, Budapest, 1957.
 - Kőbányai János: A Nyugat zsidó kérdése. *Múlt és Jövő*, 2008/1, 5–25.
 - Komlós Aladár (ed.): Ignótus válogatott írásai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
 - Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
 - Kovács, Máté: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében*. 2 vols. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
 - Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*. 2 vols. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
 - Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
 - Lukács, György: *Selected Correspondence, 1902–1920*. Columbia University Press, New York, 1986.
 - Mannheim Károly: *Lélek és kultúra*. Sinko, Budapest, 1918.
 - McCagg, William O.: Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary. *East European Quarterly*, 1972.
 - Móricz Zsigmond: *A boldog ember*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.
 - Móricz Zsigmond: Fenyő Miksa és a Nyugat. *Kelet Népe*, 1941, október 15.
 - Osvát Kálmán (ed.): *Osvát Ernő összes írásai*. Nyugat, Budapest, 1945.
 - Passuth Krisztina. *A Nyolcak festészete*. Athenaeum, Budapest, 1967.
 - Ránki György – Berend Iván: *Magyarország gyárjára az első világháború előtti időszakában*. Szikra, Budapest, 1955.
 - Sartre, Jean-Paul: *Politics and Literature*. Calder and Boyars, London, 1973.
 - Schöpflin Aladár: Az indulás. *Nyugat*, 1932/2.
 - Sőtér, István – Süpek, Otto: *Littérature hongroise, littérature européenne*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
 - Süle, Tibor: *Sozialdemokratie in Ungarn: zur Rolle der Intelligenz in der Arbeiterbewegung, 1899–1910*. Bohlau, Köln, 1967.
 - Szilágyi János: A Nyugat könyvkiadó. *A könyv*, 1964, 356–358.
 - Tezla, Albert: *Hungarian authors: a bibliographical handbook*. Harvard University Press., Cambridge, 1970.
 - Tötösy de Zepetnek, Steven: Kaffka Margit prózája: az irodalmi feminizmus kezdete Magyarországon, in: *Régi és új peregrináció: magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1993, 1185–1194.
 - Vargha, Dora: Kaffka, Margit, In: *The Encyclopedia of Women's Studies*, Vol. 3., 2008, 1.
 - Vezér Erzsébet: Egy századeleji irodalmár portréja. *Irodalomtörténet*, 1974), 556–594.
 - Zérafia, Michel: *Roman et société*. Paris Presses Universitaires, 1971.
- JEGYZETEK:
- 1 Tibor Frank: *The social construction of Hungarian Genius (1867–1950)*. Background paper for Budapest: The Golden Years. 2007, 6.
 - 2 Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, 117.
 - 3 Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, 121.
 - 4 Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 280.
 - 5 Csáth Géza: Éjszakai esztétizálás. *Nyugat*, 1908/1.
 - 6 Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról. *Nyugat*, 1919/16–17.
 - 7 Keresztury Dezső: A hatvan éves Nyugat. *Irodalomtörténet*, I. 1969, 61–75.
 - 8 Lee Congdon: Endre Ady's Summons to National Regeneration in Hungary 1900–1919. *Slavic Review*, 33, 2. 1974, 305.
 - 9 Kőbányai János: A Nyugat zsidó kérdése. *Múlt és Jövő*, 2008/1.
 - 10 Marcel Cornis-Pope–John Neubauer (szerk.): *The History of the Literary Cultures of East-Central Europe*.
 - 11 Földes Anna: *Kaffka Margit*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 249.
 - 12 Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, 17.
 - 13 Kőbányai János: A Nyugat zsidó kérdése. *Múlt és Jövő*, 2008/1.
 - 14 Babits Mihály: A Nyugat régen és most. *Nyugat*, 1932/2.
 - 15 Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, 22.
 - 16 Lukács György: *Magyar irodalom–magyar kultúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970, 606.
 - 17 Ady Endre: Kaffka Margit versei. *Nyugat*, 1918/9.
 - 18 Marcel Cornis-Pope–John Neubauer (szerk.): *The History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. 198.
 - 19 Kaffka Margit: Hajnali ritmusok. *Nyugat*, 1912/13.
 - 20 Fenyő Mario: *A Nyugat hőskora és háttere*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001, 85.
 - 21 Fenyő Miksa: Kaffka Margit. *Nyugat*, 1918/24.
 - 22 Babits Mihály: A Nyugat régen és most. *Nyugat*, 1932/2.
 - 23 Ignótus: A magyarság uralma. *Nyugat*, 1910/2.
 - 24 Lengyel Menyhért: Egyszerű gondolatok. *Nyugat*, 1916/1.
 - 25 Fenyő Miksa: Új jegyzeteimből. *Nyugat*, 1908/2.
 - 26 Frank, Tibor: *The social construction of Hungarian Genius (1867–1950)*. Background paper for Budapest: The Golden Years. 2007, 21, 24.
 - 27 Földes Anna: *Kaffka Margit*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 83–84.
 - 28 Frank, Tibor: *The social construction of Hungarian Genius (1867–1950)*. Background paper for Budapest: The Golden Years. 2007, 26.
 - 29 Ignótus: A háború s az ellenség. *Nyugat*, 1915/1.
 - 30 Kőbányai János: A Nyugat zsidó kérdése. *Múlt és Jövő*, 2008/1.
 - 31 Kőbányai János: A Nyugat zsidó kérdése. *Múlt és Jövő*, 2008/1. 17.
 - 32 William O. McCagg: Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary. *East-European Quarterly*, 1972.
 - 33 Balázs Béla: *Diary Ms 5023/17*, MTA KK.